

УДК 331.101:330.34

В. Р. Сердюк, д. т. н., проф.;**Н. О. Коваль**

ДЕМОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Оцінено сучасну демографічну ситуацію в Україні, в країнах СНД та в ряді Європейських країн. Виявлено основні причини, які впливають на демографічні, а також соціально-економічні тенденції розвитку України. Наведено дійові фактори щодо підвищення народжуваності в Україні. Запропоновано основні заходи щодо вирішення демографічної проблеми.

Вступ

Питання відтворення та збереження чисельності населення багатьох країн світу хоча б на одному рівні є надзвичайно актуальним.

Розвал Радянського Союзу призвів до економічної кризи, зростання безробіття, і як наслідок, масового виїзду активної частини населення за межі колишніх союзних республік. За офіційними статистичними даними, наприклад, Казахстан відразу за перші 2 роки через міграцію втратив понад 1 млн осіб. Російськомовне населення повернулося на історичну батьківщину. Такі вагомі втрати не могли не позначитися на економічному та соціальному розвитку країн. Сьогодні в Казахстані на державному рівні затверджені квоти відносно щорічного приймання до 100 тис. кваліфікованих робітників. За прогнозами уряду в 2015 році додаткова потреба в робочій силі складе 2 млн осіб.

Росія, за останній період, залучила до 2 млн робітничих кадрів. Як свідчить світова практика, ряд європейських країн теж відчувають брак трудових ресурсів і намагаються його компенсувати за рахунок істотного збільшення притоку емігрантів. США та країни Європейського Союзу (ЄС) щорічно залучатимуть до 1 млн мігрантів і будуть це робити до середини століття.

Сьогодні існує реальна потреба в аналізі демографічної ситуації в державі, головною причиною якої є катастрофічне зниження народжуваності та високий показник смертності населення. На 1000 осіб народжуваність в країні складає 9 дітей при смертності 16 осіб, не дивлячись на те, що з народженням дитини виплачується матеріальна допомога в розмірі 8,6 тис. грн. Кількість та якість робочої сили напряму залежать від вирішення питань соціального захисту та життєвого рівня населення. Уже сьогодні в Україні не вистачає кваліфікованої робочої сили за наявного рівня безробіття 6,8 %, за методологією Міжнародної організації праці (МОП).

Успішне вирішення демографічних проблем як з погляду на призупинення еміграції, так і з погляду на зростання народжуваності в країні, є запорукою розвитку економіки на шляху її інтеграції до ЄС.

Проблемам демографічних процесів, з погляду на економічні зміни в країні, а також можливим заходам щодо їх покращення приділяли увагу багато вітчизняних та іноземних науковців в минулому столітті, зокрема Птуха М., Россет Е., Гозулов А. [1—3] тощо. Сучасні науковці Богиня Б., Стещенко В., Стеценко С. [4—6] та інші, продовжують роботу в цьому напрямку.

Прогнозування стану ринку праці є однією з важливих умов успішного розвитку економіки України. Через поглиблення світової демографічної кризи, перерозподіл людських ресурсів між країнами постає потреба у подальшому вивченні процесів смертності та народжуваності, періоду тривалості життя та інших демографічних закономірностей, які безпосередньо пов'язані з економічними та соціальними процесами в країні.

Метою роботи є виявлення причин, які впливають на демографічні і соціально-економічні тенденції в Україні, а також визначення дійових факторів щодо їх вирішення.

Особливості сучасної демографічної ситуації в Україні та в ряді країн світу

Скорочення населення в більшості країн світу поки не мало систематичного характеру, а спади, які іноді відбувалися, були короткочасними і не виходили за межі 0,1...0,2 %. Для України такі спади чисельності населення пов'язані з війнами та голодомором.

Європейське статистичне бюро прогнозує, що в найближчі 20 років населення країн-членів ЄС (без Румунії та Болгарії) збільшиться на 13 млн осіб та складе до початку 2025 року 470,1 млн осіб, такий приріст населення буде відбуватися, головним чином, за рахунок емігрантів, оскільки з 2010 року смертність в країнах ЄС, за прогнозами, буде перевищувати народжуваність. У 2006 році міграція вже забезпечила 81 % приросту населення ЄС. До 2050 року населення ЄС скоротиться, в порівнянні з 2025 роком, на 20 мільйонів осіб та складе 449,8 млн. Доля економічно активного населення ЄС (у віці 15...64 років) у 2050 році скоротиться на 52 млн осіб.

Невтішні прогнози і для країн-членів СНД. За даними МОП [7], населення переважної більшості цих країн продовжує скорочуватися (рис. 1).

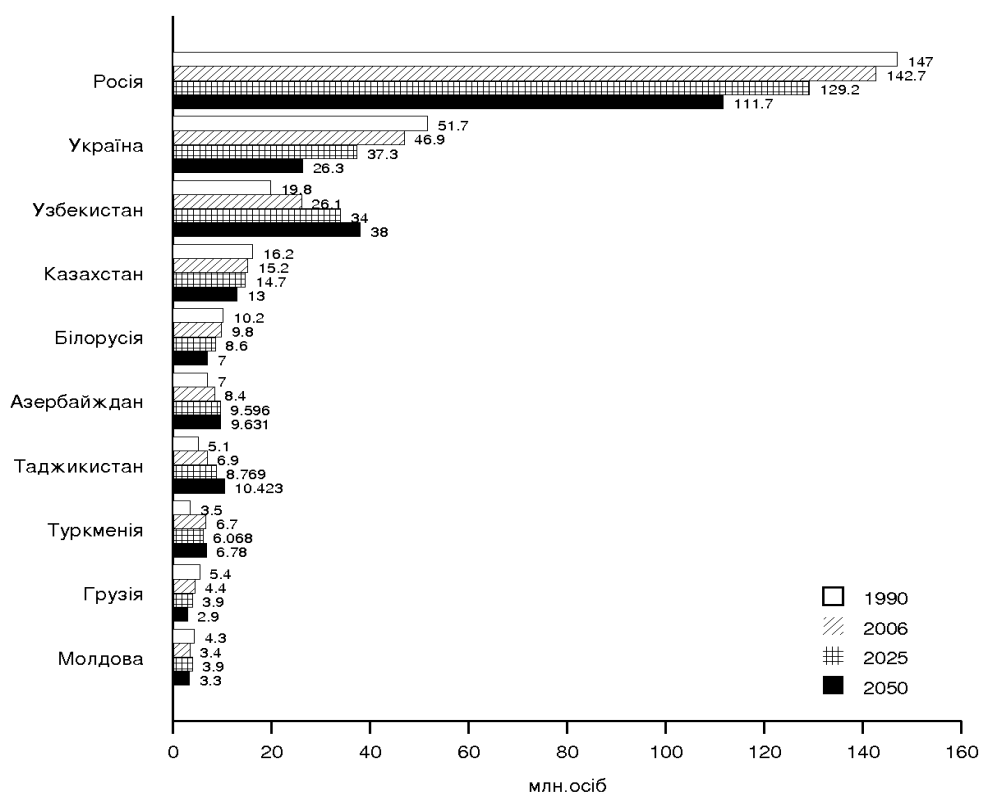

Рис. 1. Динаміка чисельності населення: 1990 — дані останнього перепису; 2006 — чисельність за даними Держкомстату країн-членів СНД; 2025, 2050 — прогноз чисельності за даними МОП

Як свідчать дані рис. 1 в період з 1990 по 2006 роки в одних країнах чисельність населення продовжувала збільшуватись, в інших — скорочувалась. За цей період зросла кількість мешканців Туркменії — на 3,2 млн осіб, Таджикистану — на 1,8 млн осіб, Узбекистану — на 6,3 млн осіб, а також Азербайджану — на 1,4 млн осіб. В інших країнах СНД чисельність населення, скоротилася, при чому найбільше в Україні — на 5 млн осіб, в Росії — на 4,3 млн осіб, в Казахстані та Грузії — на 1 млн осіб, в Молдові — на 900 тис. осіб і в Білорусі — на 400 тис. осіб. Відповідно до прогнозів на 2025 рік та 2050 рік, чисельність населення таких країн-членів СНД, як Україна, Росія, Білорусь, Молдова буде скорочуватись.

За прогнозом Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України, загальна чисельність населення України до 2025 року зменшиться до 37,3 млн осіб, а до 2050 року досягне 26,4 млн осіб. Цей варіант прогнозу базується на досить-таки оптимістичних очікуваннях стосовно народжуваності та досить обережних оцінок тривалості життя. Зростання сумарного коефіцієнта народжуваності прогнозується з 1,2 дитини на одну жінку у 2006 році до 1,5 у 2025 році. При цьому загальний коефіцієнт народжуваності в розрахунку на 1000 осіб буде зростати до 2015 року, а потім почне знижуватися за рахунок змін у віковій структурі населення. В останні роки систематичне зменшення чисельності населення становить від 350 до 400 тис. осіб щорічно, що свідчить про демографічну кризу в Україні.

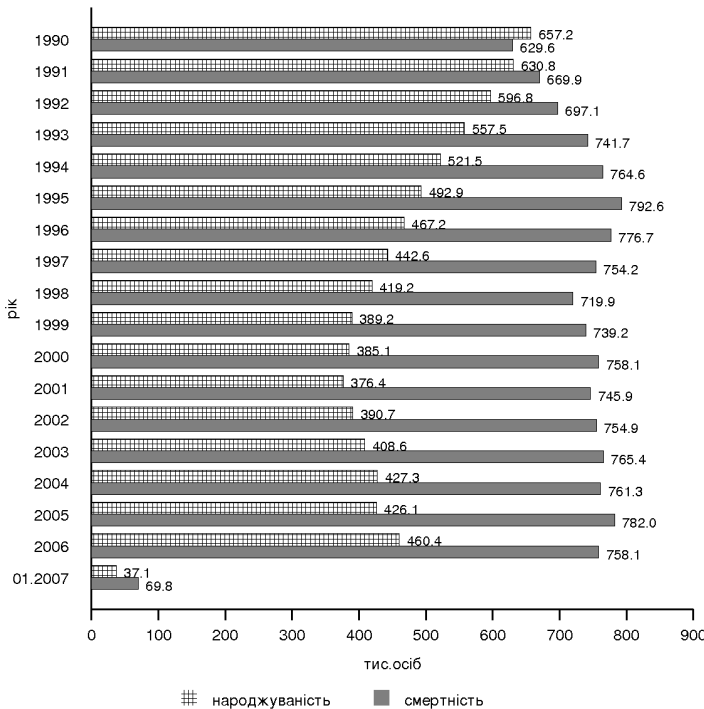

Рис. 2. Динаміка народжуваності та смертності в Україні

Болгарія — 1,3; Польща — 1,3.

За даними Державного комітету статистики України [8], сучасний рівень народжуваності в Україні компенсує смертність лише наполовину (рис. 2).

Як видно з рис. 2, в 1990 році абсолютна смертність складала 629,6 тис. осіб, а народжуваність 657,2 тис. осіб, тоді як в 2006 році відповідно — 758,1 тис. осіб та 460,4 тис. осіб.

Порівняно з європейськими країнами, в Україні на фоні соціальних катаклізмів, високого рівня безробіття, бідності, спостерігається погіршення потенціалу здоров'я, передчасна смерть, а також високий відсоток інвалідності. Так, за офіційними даними, майже 68 % пологів відбувається з ускладненнями. За даними медичних обстежень, питома вага безплідних становить близько 7 % жінок дітородного віку, тобто майже 870 тис. подружніх пар є безплідними [9].

За офіційними даними Держкомстату України, загальний коефіцієнт народжуваності за 1991—2006 роки знизився з 1,8 до 1,2 в розрахунку на 1000 осіб. В країнах Європи цей показник відповідно складає: Франція — 1,9; Великобританія — 1,7; Швеція — 1,6; Естонія — 1,5; Німеччина — 1,4;

Болгарія — 1,3; Польща — 1,3.

Рис. 3. Причини демографічного спаду в Україні

Основні причини, які впливають на демографічні, а також соціально-економічні тенденції розвитку України, показані на рис. 3.

Серед найгостріших проблем, які погіршують як демографічне, так і соціально-економічне становище країни є поширення епідемії ВІЛ/СНІДу. Епідемія починає набирати швидких темпів на всій території України. Особливо небезпечним для країни є те, що переважну більшість ВІЛ-інфікованих, за офіційними даними, становлять чоловіки та жінки у віці 20...40 років, а середній вік ВІЛ-позитивних наркоманів — 30 років. Саме населення такого віку належить до працездатного та репродуктивного віку. Останнім часом спостерігається тенденція до збільшення випадків інфікування вагітних жінок і потенційних донорів крові та випадків передачі ВІЛ-інфекції від матері до дитини [10].

За даними Держкомстату України її населення швидко старіє. У 2006 році частка населення віком 65 років і старше становила 14,8 % і вже перевищила частку дітей віком до 14 років. За показником тривалості життя держава відстає від розвинутих країн на 15...20 років. Середня тривалість життя чоловіків не перевищує 62, а жінок — 73 роки [11]. Для порівняння: американські чоловіки в середньому живуть 73 роки, жінки — 75, німці — відповідно, чоловіки 73,3 роки, жінки — 79,9 років. Очікувана тривалість життя в країнах ЄС наближається до 79 років, в усіх інших країнах — до 75 років.

Шляхи вирішення демографічної проблеми

Аналітичні дослідження [12–14] свідчать, що в розвинутих країнах накопичено досвід активної політики щодо вирішення демографічної проблеми. За оцінкою багатьох спеціалістів, протягом подальших 50 років трудові ресурси Японії скоротилися би на 22 млн осіб, а Італія і Німеччина втратили б по 11 млн економічно активного населення, якби народжуваність і чисельність населення цих країн залишилися на рівні кінця 1990-х років, а самі країни активно б не впливали на ці процеси. І сьогодні вплив держави на рівень народжуваності та демографічні зміни залишається досить вагомим.

Більшість країн намагаються вплинути на рівень народжуваності переважно завдяки підтримці працюючих батьків, доступності послуг закладів по догляду за дитиною, а також завдяки грошовим виплатам на дитину.

Наприклад, в Україні в останні роки, з народженням дитини матері виплачують суму еквівалентну 1700 \$, яка має ще зрости. В Росії матеріальне стимулювання з народженням першої дитини дорівнює 284,5 \$, другої — 10000 \$. В Білорусі сума, яка виплачується відразу при народженні дитини дорівнює 158 \$, а з 2008 року, планується, що ця сума зросте до 400 \$. Для порівняння, в Литві матеріальна підтримка матері відразу після народження дитини визначається сумою 348 \$, в Латвії — 672 \$, в Польщі — 322 \$. В Чехії, на кожну дитину протягом чотирьох років щомісячно виплачується 132 євро. В Німеччині, якщо в родині дві дитини, то їй щомісячно виплачується сума 154 євро на кожну дитину, аж до 18 років, а якщо дітей троє, то по 178 євро на кожну дитину.

У Франції, яка має сьогодні один з найвищих показників народжуваності, на кожні 10 % збільшення розміру виплат на дитину припадає 25 % росту фертильності жінок. В країнах Європи підвищення урядових витрат на 25 % збільшує коефіцієнт народжуваності лише на 0,1 дитини.

До того ж динаміка народжуваності обумовлюється не тільки економічним чинником. Французькі демографи дійшли висновку, що якщо взагалі звільнити сім'ю від витрат на утримання і виховання дітей, сумарний показник народжуваності можна підвищити до 0,5 дитини. В Норвегії, за офіційними даними, збільшення можливості доступу в заклади по догляду за дитиною на 20 %, призвело до зростання народжуваності на 0,5 дитини.

Як показує практика, жінки тим скоріше переходять від народження першої дитини до народження другої та від народження другої до третьої, чим більше вони мають доступ до засобів, які дозволяють їм поєднувати роботу та сімейне життя. В Іспанії через відсутність служби по догляду за дітьми, народження дитини тягне за собою високі витрати, які напряму пов'язані з втраченими

можливостями. В Австрії, Швеції та Угорщині в зв'язку з тим, що відсутній доступ до ресурсів, які дозволяють жінкам суміщати роботу з вихованням другої-третьої дитини, коефіцієнт народжуваності набагато нижчий, ніж міг би бути. До таких ресурсів відносять можливість працювати неповний робочий день, доступні за цінами дитячі дошкільні заклади і послуги по догляду за дитиною, можливість отримання довгострокової відпустки по догляду за дитиною, а також рівень виплат на дитину. В Сполучених Штатах народжуваність залишається на відносно високому рівні завдяки тому, що рівень соціальної допомоги на дитину дає можливість матері самостійно забезпечити все необхідне, що пов'язане з доглядом за дитиною.

Низькі темпи народжуваності, які характерні для Японії та Південної Кореї, пояснюються відсутністю підтримки працюючих жінок як вдома, так і за його межами. В цих країнах вживаються заходи, з боку державних органів влади, переважно на підтримку одиноких жінок і особливо жінок з високим рівнем освіти. В Сингапурі, наприклад, матеріальне стимулювання, яке пов'язане з народженням дитини, адресоване головним чином для жінок з високими доходами.

На сьогоднішній день продуктивне населення України націлено на західні стандарти життя. З поліпшенням економічних умов в країні чисельність людей, які зайняті висококваліфікованою розумовою діяльністю буде збільшуватися. Частка успішних людей, згідно з статистичними даними, менше народжують дітей, а більше прикладають зусиль щодо кар'єрного росту. Для XXI століття характерний такий феномен, що перша хвиля емігрантів, наприклад, арабів та турків, які потрапили в розвинені європейські країни, народжують велику кількість дітей, а вже їхні діти як і європейське населення мають 1...2 дитини.

Таким чином, виважена державна ефективна демографічна політика, стабільний стан економіки впливають на демографічні процеси.

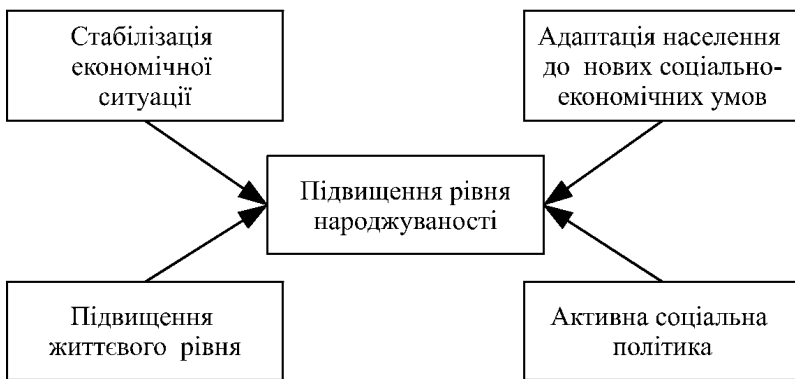

Рис. 4. Фактори, які сприяють підвищенню народжуваності в Україні

Дійові фактори, які сприяють підвищенню народжуваності населення в Україні можуть бути згруповані так як показано на рис. 4.

Висновки

З викладеного аналізу демографічної ситуації випливає, що сьогодні в Україні має місце глибока демографічна криза. Головними її причинами є катастрофічне зниження народжуваності, висока смертність населення, захворюваність, а також еміграційні процеси великої кількості людей, серед яких переважна більшість — молодь.

Подолання демографічної кризи в Україні, як і в багатьох високорозвинутих країнах, які мають схожу ситуацію, здійснюється засобами демографічної політики. А найкраща демографічна політика — ефективна соціально-економічна політика.

Отже, основними заходами соціально-економічної політики України у вирішенні демографічних проблем, на нашу думку, мають бути такі:

- підвищення рівня заробітної плати, як основного джерела матеріального забезпечення нової робочої сили. Не можна компенсувати недостатній рівень оплати праці досить відчутною за величиною допомогою у зв'язку з народженням дітей. Зростання матеріальних виплат з народженням дитини досить ефективно діє лише протягом перших трьох років;
- підтримка молодіжної ініціативи. Досягнення успіху на ринку праці в молодому віці може сприяти ранньому створенню сім'ї;

- вплив держави щодо активної політики зниження рівня безробіття серед молоді. Життя в суспільстві, де рівень безробіття серед молоді є досить високим, значно посилює відчуття ризику. Досвід відсутності роботи накладається на проблеми, пов'язані з браком коштів і втратою місця на конкурентному ринку праці, підсилюючи тим самим відчуття невпевненості в завтрашньому дні;
- впровадження політики інвестування в людський капітал. Освіта і досвід роботи повинні розглядатися як істотний захист від ризиків, які пов'язані з впевненістю у завтрашньому дні і оптимальний спосіб їх уникнути;
- доступність житла для молодих сімей. Встановлення пільг на індивідуальне житлове будівництво сім'ям з дітьми, а також покриття витрат на найм житла сім'ям з дітьми;
- підтримка працюючих батьків. Доступність послуг та закладів по догляду та вихованню дитини;
- підвищення рівня розвитку всіх сфер матеріального та нематеріального виробництва, які забезпечують всебічний розвиток дитини.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Птуха М. Смертність у Росії й на Україні. — М.: ЦСУ УСРР, 1928. — 152 с.
2. Россет Е. Процес старіння населення. — М.: Статистика, 1968. — 116 с.
3. Гозулов А. Перепис населення Земної кулі. — М.: Статистика, 1970. — 120 с.
4. Богиня Д. Трансформаційні процеси в системі формування національного ринку праці: інституціональний аспект // Україна: аспекти праці. — 2006. — № 1. — С. 3—8.
5. Демографічна криза в Україні / За ред. Стешенко В. С. — НАН України Інститут економіки, 2001. — 355 с.
6. Стеценко С. Демографічна статистика: Підручник. — К.: Вища школа, 2005. — 415 с.
7. Режим доступу: <http://www.ilo.org/trends> — 2007
8. Україна у цифрах 2006. Короткий статистичний довідник / Держкомстат України. — К., 2007. — 218 с.
9. Мельник С., Гаврюшенко Г. Демографічна ситуація в Україні: стан, головні проблеми та способи їх вирішення // Україна: аспекти праці. — 2007. — № 2. — С. 22—25.
10. Баранова Н., Медвідь З. Соціально-економічні наслідки епідемії ВІЛ/СНІДу в Україні: прогнозування, моделювання, оцінка // Україна: аспекти праці. — 2006. — № 1. — С. 19—25.
11. Концепція демографічного розвитку України на 2005—2015 роки. Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua> — 2006
12. Larogoue G. and Salanie B. Does fertility respond to financial incentives?, CEPR Discussion Paper Series. — London: Centre for Economic Policy Research. — 2006. — № 5007. — P. 58—63.
13. Ronsen M. Fertility and family policy in Norway // A reflection on trends and possible connections, Demographic Research. — 2006. — № 10(10). — P. 265—286.
14. Grant J. et al. Low Fertility and Population Ageing: Causes, Consequences, and Policy Options. — Santa Monica: RAND, 2007. — 250 p.

Рекомендована кафедрою фінансів і кредиту

Надійшла до редакції 2.07.07
Рекомендована до опублікування 6.07.07

Сердюк Василь Романович — завідувач кафедри менеджменту будівництва, охорони праці та безпеки життєдіяльності, **Коваль Наталія Олегівна** — асистент кафедри фінансів і кредиту.

Вінницький національний технічний університет